

Снагощенко В.В.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін

Марченко М.Є.

магістрант НН інституту історії та філософії
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ІСТОРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х – НА ПОЧАТКУ 1970-Х РОКІВ

У статті йдеться про основні напрямки розвитку шкільних підручників історії в другій половині 1960-х – на початку 1970-х років, розглядаються переваги і недоліки навчальних книг з історії та розкриваються основні тенденції, що сприяли підвищенню якості нового типу навчальних посібників у зазначений період.

Ключові слова: шкільний підручник з історії, шкільні програми, навчальна книга.

Снагощенко В.В., Марченко М.Є. Основные направления развития школьных учебников истории во второй половине 1960-х – начале 1970-х годов.

В статье рассказывается об основных направлениях развития школьных учебников истории во второй половине 1960-х годов – начале 1970-х годов, рассматриваются преимущества и недостатки учебных книг по истории и раскрываются основные тенденции, которые способствовали повышению качества нового типа учебных пособий в обозначенный период.

Ключевые слова: школьный учебник из истории, школьные программы, учебная книга.

Snahoschenko V., Marchenko M. The main directions of development of school history textbooks in the second half of the 1960s – early 1970s.

The article describes the main directions of development of school history textbooks in the second half of the 1960s - early 1970s, discusses the advantages and disadvantages of educational history books and reveals the main trends that contributed to improving the quality of a new type of textbooks in a designated period.

Key words: school textbook from history, school curricula, educational book.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Реформування сучасної системи освіти в Україні висуває завдання розробки принципово нової концепції підручника історії, який покликаний відображати досягнення перебудови освіти в цілому та оновлення історичної науки зокрема, залишаючись при цьому основним інструментом пізнання, одним із засобів організації навчального процесу, важливим джерелом розвитку історичного мислення та активізації творчої діяльності школярів.

Зародження теорії шкільного підручника як галузі дослідження започатковане Я. Коменським у другій половині XVII століття. Подальший розвиток відбувався у працях К.Ушинського – у другій половині XIX століття. Становлення підручничознавства розпочалося у 50-х роках минулого століття, коли шкільний підручник вперше став об'єктом наукового дослідження (Н. Менчинська, Є. Перовський).

Суттєво збагатили зазначену проблему фундаментальні монографії Д. Зуєва, В. Бейлінсона та В. Безпалька (80-і роки), предметом вивчення яких були структура навчальної книги, функції, методи аналізу й оцінювання

Аналіз останніх досліджень. Історичний досвід шкільного підручникотворення, проблеми змісту і структури шкільних підручників з історії розглядали також сучасні вчені К. Баханов, А. Булда, В. Власов, І. Гирич, Н. Гупан, А. Зякун, Я. Камбалова, В. Мисан, І. Мороз, П. Мороз, Л. Пироженко, О. Пометун, І. Смагін, Ф. Турченко, О. Удод та інші дослідники. Проте, на наш погляд, в історико-педагогічній і методичній літературі недостатньо відображено основні напрямки розвитку шкільних підручників історії в другій половині 1960-х – на початку 1970-х років.

Мета дослідження – продемонструвати розвиток шкільних підручників історії у зазначений період, виявити та розкрити основні тенденції, що сприяють підвищенню якості навчальних посібників.

Виклад основного матеріалу. У науково-методичній літературі вже зазначалось, що з кінця 1950-х – початку 1960-х рр. почався новий етап в розвитку шкільної історичної освіти. Безперечно, важливою подією цього

періоду став XX з'їзд КПРС (1956 р.), викриття культу особи Сталіна, розвиток суспільної думки дав потужний поштовх піднесенню історичної думки взагалі та шкільної історичної освіти зокрема. Проте друга половина 1960-х – початок 1970-х років були також надзвичайно важливими для розвитку вітчизняного підручникотворення [6, с. 37-38].

У серпні 1964 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР видали постанову «Про зміну строку навчання в середніх загальноосвітніх школах з виробничим навчанням». 11-річні школи з виробничим навчанням, що діяли на початку 1960-х років, було реорганізовано в десятирічки. Це зумовлювалося тим, що подовження строку навчання на один рік, який в основному витрачався на виробничу підготовку, у переважній більшості випадків себе не виправдало. Практика показала, що завдання зв'язку навчання з життям можна вирішувати у більш стислі строки [7].

Проте цей захід не означав повернення до старої десятирічки. В постанові підкреслювалося, що школа й надалі повинна розвиватися як трудова, політехнічна, з виробничим навчанням. Але це навчання має будуватися більш раціонально.

14 травня 1965 р. було видано нову постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів Союзу РСР «Про зміну порядку викладання історії в школі». У цій постанові вказувалося, що у зв'язку з наступним переходом до загального 10-річного навчання концентризм у викладанні історії слід усунути і вивчати історію СРСР систематично й послідовно з 7 по 10 клас.

У квітні 1966 р. XXIII з'їзд КПРС у Директивах по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966-1970 роки передбачив конкретний термін переходу до загальної десятирічної шкільної освіти. Незабаром було введено нові стабільні плани й програми і встановлено таку черговість викладання історичних курсів:

- 4 клас – епізодичний курс з вітчизняної історії;
- 5 клас – історія середніх віків;
- 6 клас – історія середніх віків;

7 клас – історія СРСР і УРСР (матеріал з історії Української РСР включається в загальний курс історії СРСР);

8 клас у першому півріччі – нова історія (період до 1871 р.), в другому півріччі – історія СРСР і Української РСР до кінця XIX століття;

9 клас – нова історія (період з 1871 по 1917 р.); історія СРСР і УРСР з початку XX ст. по 1936 р.; новітня історія – з 1917 по 1939 р.;

10 клас – історія Союзу РСР і Української РСР з 1936 р. і до наших днів; новітня історія з 1939 р. і до наших днів та суспільствознавство.

Нові стабільні програми набрали чинності з 1966-1967 навчального року. Згідно з цими програмами, поступово, з кінця 1960-х років посібники з історії затверджувалися Вченою радою Міністерства освіти СРСР як стабільні підручники. Наприклад, посібники із загальної історії для 5-6 і 8-9 класів Ф. П. Коровкіна, О. В. Агібалової, О. В. Єфімова, В. М. Хвостова протягом 1969-1970 років, а посібник з історії СРСР М. П. Кіма – у 1972 р. були затверджені як підручники [8; 11].

В листопаді 1966 р. ЦК КПРС і Рада міністрів СРСР розглянула питання про подальше поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи і прийняли чергову постанову «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи».

Наприкінці 1960-х років проблема підвищення ролі підручника в школі, активізації його дидактичних функцій в процесі навчання і виховання постала з новою гостротою. У Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.) говорилося про необхідність створення стабільних високоякісних підручників, відповідно до сучасних досягнень науки, техніки та культури.

Враховуючи існуючий досвід, було вирішено в створенні підручників перейти від конкурсної основи до системи замовлень зверху. Для реалізації наміченого була створена бригада з високооплачуваних учених, єдина редакційна колегія, почалася розробка єдиної системи підручників з історії, пронизаних загальною світоглядною основою. Почалася серйозна робота

учених-істориків, методистів і психологів з проблеми подальшого вдосконалення підручника, який міг би допомогти реалізувати поставлені завдання перед школою, партією, урядом, та Міністерством освіти [7; 10].

Перш ніж приступити до створення нової концепції, низка вчених ретельно проаналізувала раніше видані підручники, виявила методи і намітила шляхи їх удосконалення з урахуванням вимог історичної освіти. Дискусії щодо зазначеної проблеми велися в декількох напрямках: перший – вивчалася роль підручника в процесі навчання; другий – виявлявся тип підручника (характер викладу в ньому матеріалу, методичного апарату тощо).

Особливу увагу вчених наприкінці 60-х – початку 70-х років ХХ століття привертало питання про створення системи підручників та їх наступності. Зокрема, Г. А. Кревер звертався до цієї проблеми, підкреслюючи, що в книгах відсутній єдиний підхід до відбору і розкриття понять.

Подальша розробка основних вимог до підручника в світлі нових вимог продовжувалася в цей період Ф. П. Коровкіним та Г. М. Донським. Останній, висуваючи ідею про створення системи підручників, відзначав, що вчитель повинен спиратися на навчальні книги, засновані на одноманітному підході авторів до вирішення головних методичних питань і об'єднаних єдиним методичним задумом. Інакше, створюються «невідповідності» в процесі засвоєння понять. Особливо гостро це виявлялося, коли відсутня послідовність у запроваджуваних способах і засобах розвитку логічного мислення. Підручники повинні були стати не набором розрізнених книг, а системою взаємопов'язаних між собою посібників, що забезпечують розвиток школярів [5].

Новий важливий внесок до розробки проблеми шкільного підручника зробили М. В. Нечкіна, П. С. Лейбенгруб, О. В. Фадєєв, виділивши три основні функції шкільного підручника історії: освітню, виховну і розвиваючу. Ними наголошувалася важливість засвоєння учнями причинно-

наслідкових зв'язків, вивчення тих або інших теоретичних положень, необхідних для глибшого розуміння історичного процесу тощо [9].

З метою підвищення ефективності підручника історії П. С. Лейбенгруб рекомендував використовувати економний відбір матеріалу і понять, виклад найважливіших фактів і їх узагальнення, введення висловів класиків марксизму-ленінізму про ту або іншу історичну подію або факт, включення висновків в кінці кожного розділу, питань і завдань для повторення пройденого як по кожній темі, так і в кінці підручника по всьому вивченому курсу. Всі ці, на наш погляд, важливі положення були автором враховані в підручнику з історії СРСР для 7 класу.

У зв'язку з розвитком педагогічної науки змінилося розуміння функції підручника, шкільний підручник почав виступати як один з ефективних засобів передачі нових знань. Через його тексти реалізувалися основні його функції. Тексти виступали носіями основних наочних наукових знань. У дослідженнях В. В. Краєвського і С. Г. Шаповаленка вказувалося, що підручник є одним з елементів курсу навчання і виступає в двоякій функції – як один із засобів і як частина програми діяльності навчання [5, с. 37].

Оновлення змісту історичної освіти потребувало створення відповідних підручників. Задекларовану в програмах систему розвитку історичного мислення умінь і навичок самостійної роботи необхідно було відобразити в методологічному апараті підручників, які повинні були нести нову важливу функцію – сприяти указаному розвитку.

Якщо раніше підручник був призначений лише для засвоєння і закріплення, засвоєних на уроці знань, то тепер все більше виступає як інструмент навчання, розвитку і виховання.

Спільними зусиллями вчені-історики і методисти розробили перспективу подальшого удосконалення шкільної книги по історії і зробили відповідні рекомендації. Таким чином, головним завданням 1970-х років було створити систему підручників, об'єднаних загальним методичним задумом. У 1971-1972 навчальному році завершується перехід на нові

програми і підручники з історії. У цей час учні загальноосвітніх шкіл Української РСР навчалися за підручниками історії, що представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Список підручників для середніх шкіл Української РСР

Автор	Назва	Видання яких років придатні для користування
Голубєва Т. С. та ін.	3 клас Оповідання з історії СРСР	1971-1973
Коровкін Ф. П.	5 клас Історія стародавнього світу	1970-1973
Агібалова О. В. та ін.	5 клас Історія середніх віків	1971-1973
Нечкіна М. В.	7 клас Історія СРСР	1969-1973
Дядиченко В. А. Лось Ф. Є.	Історія УРСР	1969-1973
Єфимов О. В.	Нова історія ч. 1	1969-1973
Федотов І. А.	8 клас Історія СРСР	1969-1971
Дядиченко В. А. Лось Ф. Є.	Історія УРСР	1969-1971
Федосов І. А. Берхін І. Б.	9 клас Історія СРСР (1917-1937)	1972-1973
Хвостов В. М. (ред.)	Нова історія ч. 2	1969-1973
Фураєв В. К. Лось О. Є. Спицький В. Є.	Новітня історія (1917-1939) Історія Української РСР	1970-1973 1973
Кім М. П.	11 клас Історія СРСР (1938-1972)	1971-1973
Фураєв В. К. (ред.)	Новітня історія (1939-1972)	1970-1973
Спицький В. Є.	Історія Української РСР	1973

Підготовка нових і модернізація раніше задіяних підручників відбувалася таким чином, що по деяким курсам були створені паралельні альтернативні підручники. При цьому один із них видавався масовим тиражем, а інший (інші) в якості пробних [4; 9].

В 1970-1972 роках для проектів нових програм були видані перероблені підручники історії 5 і 6 класів.

З 1971-1972 навчального року почала діяти лінійна структура шкільного курсу історії. Вона передбачала послідовне вивчення основних етапів у розвитку нашої країни і зарубіжного досвіду відповідно до марксистсько-ленінського вчення про суспільно-економічні формації. У вивченні шкільного курсу історії, забезпечила більш послідовне і ґрунтовніше вивчення цього предмету у всіх класах. З'явилася можливість виділити деякий час для розвитку в школярів уміння самостійної роботи з історичними документами, навчальною, науково-популярною і художньою літературою на історичні теми. Усунення зайвого повторюваного матеріалу в різних класах, сприяє підвищенню інтересу до вивчення історії.

Структура шкільного курсу історії, повинна була забезпечити синхронність у вивченні вітчизняної нової і новітньої історії зарубіжних країн у старших класах. Створити сприятливіший умови для встановлення змістових зв'язків при вивченні низки питань різних курсів, для розкриття місця і ролі нашої країни в світовій історії.

Перехід на оновлений зміст історичної освіти був повністю завершений в 1972-1973 навчальному році. Це був період підвищення ідейно-теоретичного рівня і світоглядної спрямованості навчання історії. Велика увага приділялася питанням формування історичних понять і закономірностей, а звідси і нові вимоги до підручника історії, який покликаний був формувати світогляд школярів на базі історичних знань, розвивати мислення й уміння на основі самостійної роботи учнів [4].

У 1973 р. підручник Ф. П. Коровкіна «Історія стародавнього світу» був удостоєний Державної премії СРСР. Це був перший стабільний радянський

підручник, створений шкільним педагогом. Підручник Ф. П. Коровкіна багато в чому слугував еталоном при створенні інших підручників з історії і проклав дорогу новим підручникам [10].

.Основними педагогічними вимогами до підручника з історії для середньої школи, на думку Ф. П. Коровкіна, є його науковість і доступність для учнів того віку, на який він розрахований [5, с. 78].

У 1971 році підручник для 6 класу «Історія середніх віків» під ред. С. В. Агібалової і Г. М. Донського було висунуто Міністерством освіти СРСР на Державну премію, якою був удостоєний він в 1973 році. Цей підручник значно відрізнявся від колишніх глибшим висвітленням теоретичного матеріалу, систематизацією питань сучасної науки. Матеріал викладався чіткою, простою, лаконічною мовою, акцентуючи увагу на головному. Проте, більшості підручників історії потрібна була переробка з врахуванням нових завдань, що стояли перед школою, як в плані змісту так і методичної побудови, а також з врахуванням лінійного вивчення історії.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Таким чином, розглянувши основні напрями за якими відбувалось удосконалення шкільних підручників історії можемо констатувати, що подальші різновиди деяких підручників історії до кінця 1960-х рр. – початку 1970-х років були здійснені на основі уявлення про підручник як своєрідний інструмент навчання, як важливий засіб організації навчального процесу. Крім того, підручник на базі історичних знань повинен формувати світогляд школярів, на основі самостійної роботи учнів розвивати їх мислення й уміння.

Перспективними напрямиами досліджень, на нашу думку, є дослідження генези підручників з різних курсів.

Література:

1. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) К.: Радянська школа, 1966. 260 с.
2. Документы и материалы по перестройке школы М.: Учпедгиз, 1960. 232 с.
3. Донской Г. М. К вопросу создания системы учебников истории // Преподавание истории в школе М., 1969. № 1. С. 89-96.

4. Дядиченко В., Лось Ф., Спицький В. Історія Української РСР: Підруч. для 7-8 класів Київ: Рад. школа, 1962. 150 с.
5. Коровкин Ф. П. Задачи и методическое оформление учебника по истории древнего мира // Преподавание истории в школе, 1962. № 5. С. 71- 84.
6. Мельник Л. Г. Методика викладання історії в середній школі – К.: Вища школа, 1974. – 233 с.
7. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967) / Відповід. ред. А.Г.Бондар. К.: Радянська школа, 1967. 177 с.
8. Народное образование в СССР. Сборник документов 1917-1973 гг. М.: Просвещение, 1974. 276 с.
9. Нечкина М. В. О преподавания истории в школе // Народное образование. М., 1967. № 2. С. 96.
10. О начальной и средней школе. Постановление ЦК ВКП (б). Народное образование в СССР 1917-1973. Сборник документов М.: Просвещение, 1974
11. Об изменении порядка преподавания истории в школах. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 14 мая 1965. Москва, 1965.